

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 25 Volume: 6 Issue: 25

-Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı-

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

GÜROYMAK HAYDAR BEY CAMİİ
GÜROYMAK HAYDAR BEY MOSQUE

Bülent Nuri KILAVUZ*

Öz

Bitlis'e bağlı bir ilçe merkezi olan Güroymak, tarihte Norşin (Nurşin) Köyü ve Çukur Nahiyesi olarak bilinmektedir. M.S. 641'den itibaren İslam hâkimiyetine giren bölge 1071 Malazgirt zaferine kadar uzun bir süre Bizans ile İslam devletleri arasında el değiştirmiştir. Büyük Selçuklu(ya bağlı olarak Sandukoğulları, Ahlatşahlar) Devleti, Eyyubi, Moğol (İlhanlı), Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlılar bölgede hakimiyet kurmuşlardır. İlhanlı döneminden sonra Bitlis merkezli Şerefhan Beyliği hâkim devletlere bağlı olarak zaman zaman bölgedeki etkisini artırarak Ahlat ve Muş'a kadar yaymıştır. Osmanlı Devletinin ilk yıllarında merkezden atanan idarecilerle yönetilmiştir. Doğudan batıya, Van-Muş arasında menzil noktalarından olan Güroymak (Çukur-Norşin) Muş Ovasının da başlangıç yerindedir. Buradaki mezarlıklar, XIII. yüzyıla ait kümbet ve cami bölgenin önemini göstermektedir. Özellikle Akkoyunlular bölgeyi yazlık olarak kullanmışlardır. Osmanlı ile doğu devletleri özellikle Safeviler arasındaki çatışmalar bölgenin uzun süre istikrarı sağlamasını engelse de Osmanlı devleti döneminde çeşitli inmar faaliyetleri gerçekleşmiştir.

Osmanlı ile birlikte Ahlat ve Van başta olmak üzere tek kubbeli, kare planlı camiler inşa edilmeye başlanmıştır. Güroymak Erenler Mahallesi'nde bulunan Haydar Bey Camii, üzerinde inşa kitabesinin olmaması, vakıf kayıtları ve tarihi belgelerin de bulunmamasından dolayı kesin olarak tarihlendirilememektedir. Bir mescit karakterinde küçük boyutlu, tek kubbeli, kare planlı cami, sade özelliklerine rağmen plan düzenlemesiyle önemlidir. Yöreye özgü Ahlat taşı (Andezit Tüf) malzemeyle dışarıdan, 9.50 x 9.50 m, içeriden de 7.70 x 7.70 m. ölçülerinde inşa edilen cami, kasnaksız, basık, 7.70 m. çapında bir kubbeye örtülüdür. Van Gölü havzasında da XVI-XVIII. yüzyıllarda örnekleri görülen tek kubbeli camilerden olması açısından önem taşıyan cami, XV. yüzyıl ortasından XVI. yüzyıl ortasına kadar tarihlendirilebilir

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Güroymak, Çukur, Haydar Bey, Camii.

Abstract

The town center Güroymak dependent to Bitlis is known as Norşin (Nurşin) village and Çukur County in history. The region reigned under the İslam religion since 641 A.C. ruled by the Byzantine and İslamic states for a long time till 1071 Malazgirt victory. Great Seljuk (or, depending on Sandukoğulları, Ahlatşahlar) State, Ayyubid, Mongol (Ilkhanid), Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavid and Ottoman dominance were founded in the region. After the Ilkhanid period, from time to time, depending on the

* Yrd. Doç. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ; Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Karabük / TÜRKİYE, bnkilavuz@gmail.com

states dominated by the Serefhan principality centered at Bitlis increasing influence in the region and spread to Ahlat and Mus.

It was ruled by the directors assigned from the central state in the first years of the Ottoman State. Güroymak (Çukur-Norşin) which is one of the target points between Van and Muş From east to west is at the starting point of Muş Plain. The cemeteries, XIIIth Century tomb and the mosque show the significance of the region. Especially the Akkoyunlu community used the region as a summer dwelling area. Especially in the eastern states, conflicts between the Ottoman and Safavid provide stability in the region will prevent a long time period in the Ottoman state various construction activities were carried out.

With the Ottoman period, especially in Ahlat and Van single-domed, square mosques began to be constructed. The foundation date of Güroymak Erenler Haydar Bey Mosque in the neighborhood cannot be dated due to lack of the inscription on the building, records and historical documents as well.

The mosque with its small size of the character of, a square single-domed mosque is important in spite of its simple and plain arrangement. The mosque built with Ahlat rock (andesite tuff) peculiar material to the region with the dimensions. 9.50 x 9.50 m from the outside, 7.70 x 7.70 m from the inside, hoop and flattened covered with a dome of 7.70 m. in diameter. It is important in terms of its being an example of single-domed mosques in the basin of Lake Van in the XVI-XVIIIth centuries. The mosque can be dated to the mid XV-XVIth centuries.

Keywords: Bitlis, Güroymak, Çukur, Haydar Bey, Mosque.

Giriş

Bitlis'e bağlı bir ilçe merkezi olan Güroymak, tarihte Norşin (Nurşin) Köyü ve Çukur Nahiyesi olarak bilinmektedir (Bitlis, 1973:1).

Bölgenin; Ahlat, Bitlis ve Muş gibi üç önemli yerleşiminin ortasında yer alan Güroymak (Harita 1), zaman zaman bu üç merkeze de bağlanmıştır.

Bölge Hz. Ömer (r.a.) döneminde, İyaz bin Ganem tarafından M.S. 641 yılında fethedilse de Bizans hemen ardından geri almıştır. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında kardeşi El-Cezire Valisi Muhammed b. Mervan tarafından, El-Cezire'ye bağlanmuş ve buradan gönderilen amiller tarafından yönetilmiştir. Emevi ve Abbasi hakimiyetinin ardından 940'da Hamdani egemenliğine girmiştir (Sümer, 1990:47-48; Darkot, 1979: 656; Türk Ans., 1968: 15; Yurt Ans., 1982: 1389). 1000 civarında Bizans, bölge hâkimiyetini tekrar sağlamıştır (Yinanç, 1944:25,34; Öztuna, 1983:407-408; Honigman, 1971: 92).

Sultan Alp Arslan 1070'e kadar fethedilen, Malazgirt, Muş havalisi ile bütün Vangölü havzasını Emir Sanduk (Sabuk)'a ikta etmiştir. Sultan Melikşah, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Mervanoğullarına geri verilen Ahlat'ı 1084'de Emir Sanduk (Sabuk)'a tekrar bırakmıştır (Yinanç, 1944: 136-146; Sevim, 2000: 101; Çay, 1993: 7). Muş, Malazgirt, Ahlat, Erçiş, Tatvan, Van, Bitlis, Adilcevaz ve Erzen şehirleri Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar tarafından 1100 yılında Sökmen el-Kutbi'ye ikta olarak verilmesiyle (Turan, 1993: 90; Yurt Ans., 1984: 5991) Emir Sanduk ve Oğullarının yönettiği bu topraklarda 1110'da kurulacak olan Sökmenliler (Ahlatşahlar, Ermenşahlar) Beyliği'nin temeli atılmıştır (Yinanç, 1944: 155; Ögel v.d., 1992: 11; San, 1982: 11). Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e Bitlis ve Erzen dirlik olarak verilmesiyle de 1088 yılında Dilmaçoğlu Beyliği kurulmuştur (Sevim, 1994: 301). Dilmaçoğulları ve Ahlatşahlar 1207 yılında Eyyubilerin idaresine girmiştir (Tuncel, 1992: 226). Moğollar'ın 1231 yılında tahribinden (Turan, 1993: 372, 463-464; Yıldız, 1992: 290) sonra Anadolu Selçukluları 1232'de hâkimiyeti sağlayarak Moğol tahribatını onardılarsa da 1243 Köseadağ Savaşı ile bölge Moğolların eline geçmiştir. İlhanlı döneminde Ahlat emirliğine bağlı bir eyalet olarak İlhanlı valileri tarafından yönetilmiştir (Yinanç, 1979: 322; Sümer, 1970: 83-85). İlhanlıların bölge valileri Celayirliler ve

onlara bağı Sutaylılar, Muş, Ahlat ve Bitlis yörelerinde yaşamışlardır. Sutaylılarla birlikte Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen boyları bölgeye gelmişler ve yerleşmişlerdir. Erciş çevresinde Karakoyunlular, Muş çevresinde de Akkoyunlular görülür. İlhanlı devletinin yıkılması ve Sutaylıların etkinliğinin azalmasıyla önce Karakoyunlular ve ardından Akkoyunlular devlet kurarak hâkimiyetleri altına almışlardır (Kulağuz, 1997: 15; Sümer, 1979: 99; Sümer, 1984: 50-60).

Bitlis merkez olarak kurulan Şerefhanlar Emirliği 14. yy.da Karakoyunlular'a bağlanmıştır (Yinanç, 1979: 664). Karakoyunlular döneminde bölge şehirleri müstakil olarak idare edilmiştir. Ahlat'ta Mir Muhammed Nasiruddin, Muş ve Çukur'da Abdurrahman Ağa'nın idaresi görülür. Karakoyunluları 1467'de yıkan Akkoyunlular aynı dönemde Bayındır Bey tarafından bölge hâkimiyetini de sağlamışlardır (Tekin, 2000: 112-114; Şerefhan, 1990: 298). Akkoyunluları 1501'de yıkan Safeviler topraklarını ele geçirdilerse de bölgede 1507'e kadar otorite boşluğu oluşmuştur (Darkot, 1979: 659; Tekin, 2000: 115). Çaldıran savaşı (1514) sonrasında Bitlis ve bölgesinin hâkimi Şeref Han, Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Kılıç, 1999: 8). Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Şerefhanların Safevilere yardım etmesiyle 1536'dan 1579'a kadar merkezden atanan sancak beyleriyle yönetilerek Bitlis ve Muş merkez olmak üzere iki sancak halinde düzenlenmiştir (Şerefhan, 1990: 504-521; Sevgen, 1982: 219; Öztuna, 1990: 507). Bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra 1537 tarihli Tapu Tahrir defterinde Bitlis'e bağı nahiyeler arasında Ahlat, Çukur, Muş da geçmektedir (Tekin, 2000: 125; Arınç, 2007: 750). III. Murat 1579'da Şerefhan V.e İrsi Beyliği'ni tekrar geri vermiştir (Şerefhan, 1990: 521-523; Sevgen, 1982: 226-232; Öztuna, 1990: 507). 1560-1580 arasında Van Vilayeti'ne bağı sancaklar içinde Bitlis, Muş, Adilcevaz yer alır. 1630-1640 yıllarında Van'ın sancakları içinde Muş görünmez. 1653 yılında ise Muş, Bitlis ve Adilcevaz, Van'ın sancaklarıdır (Kılıç, 1989: 224-228). I. Ahmet döneminde (1603-1617) de Muş, Adilcevaz ve Ahlat, Van Vilayetinin sancağıdır. Bu dönemde Bitlis Sancağının on üç nahiyesinden biri Çukur'dur. Çukur, biri nahiyeye merkezi olan Norşin ile birlikte elli köyüyle büyük nahiyelerdendir (Kılıç, 1989: 230, 316-318). Şerefhanların Bitlis sancak beyliği (Hükümet) 1670 yılına kadar devam etmiştir (Öztuna, 1990: 507; Yurt Ans., 1984: 5992). XVII. yüzyılın ilk yarısında Adilcevaz, Muş ve Bitlis, Van Eyaleti'nin sancaklarından. Şerefhan Beyliği kaldırılmakla birlikte Bitlis, Hükümet (Ocaklık) olarak 1680-1702 ve 1719-1740 tarihleri arasında Van Eyaletine bağı sancaklardan biridir. Bu dönemde Adilcevaz da ayrı bir sancak olarak Van Eyaleti'ne bağıdır (Kılıç, 1997: 68-69). 1641'de Erzurum Eyaleti'ne bağı bir sancak merkezi olan Muş (Çelik, 1990: 265; Darkot, 1979: 746) 1846-1847'de yine Erzurum Eyaleti'ne bağı Liva merkezine dönüştürülmüştür. Bu dönemde Muş'a; bağı kazalar arasında Bitlis ve nahiyeler arasında da Ahlat ve Çukur vardır. 1896'da Muş Sancağı, 1879 da Vilayet olan Bitlis'e bağlanmıştır (Yılmaz, 2009: XVI). 1310/1892 yılı Bitlis Vilayet Salnamesinde Çukur, çevresindeki köylerle birlikte merkez Norşin köyü olmak üzere merkez sancağının bir nahiyesi iken 1316-1317-1318/1898-1899-1900 yılı Bitlis Vilayet Salnamelerinde nahiyeye olarak Norşin ve üç yerleşim yerinin adı geçmektedir (Polat, 2006: 351). Bitlis 1929'da Muş vilayetine bağlansa da 1935'te tekrar vilayet merkezi olmuştur (Yurt Ans., 1984: 1393). Bugün idari bakımdan Bitlis; Adilcevaz, Ahlat, Güroymak, Hizan, Mutki ve Tatvan olmak üzere altı ilçeye sahiptir (Bitlis, 2007: 54). Norşin 1987 yılında Çukur yerine Güroymak adıyla ilçe merkezi olmuştur (Uluçam, 2002: 266).

Bitlis Vilayet Salnamesi (1310/1892)'ne göre Çukur nahiyesinde, 20 cami ve mescit bulunmaktadır (Polat, 2006: 124). Çukur nahiyesine bağı Şeyhan köyünde, Melik Nureddin Kutulmuş ibn-i eş-Şehid Melik Abdullah'a ait H. 645 (M. 1247-48)tarihli Şeyh Ali el-ma'ruf Şeyh Mirce vakfı (Yılmaz, 2009: 147), Kümbet, Şeyh Muhammed ve Kırmızı Şehitler (Aşağı Kolbaşı Köyü) Mezarlıkları (Çelik, 1998: 23-25), Kalender Baba (Karınday Aka; Norşin) Kümbeti (H. 689/ M. 1299) ve yakınındaki kümbet kalıntıları (Tuncer, 1986: 95-100; Ünal, 1977: 121-163; Uluçam, 2002: 266-270), Yukarı Gölbaşı Camii (H. 867/M. 1462-63) (Pektaş, 2006: 389-402) Güroymak ve çevresinin XIII. yüzyıldan itibaren önemini göstermektedir.

Güroymak'ın tarihte köy yerleşimi olarak kullanılan ilk adı Norşin (Nurşin) dir. Fakat aynı adda bu bölgede Muş, Bitlis, Adilcevaz, Ahlat ve Van'ın da köyleri bulunmaktadır¹. Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Beylikler döneminde bazı yerleşim birimlerine coğrafi durumlarından dolayı; çukur, çukurca gibi isimler verilmiş bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 20-21; Sümer, 1984: 20-21). Muş ovasının doğusunda düzlüklerin başlangıcında bulunmasından dolayı yerleşim yerine bu ad verilmiş olmalıdır.

Erciş'te, eski Erciş-Tebriz kervan yolunun güzergâhında, günümüzde Erciş-Van karayolunun 6. kilometresinde, Deliçay nehri yakınında Haydar Bey Köyü ve Haydar Bey Kümbeti ile köprüsü bulunmaktadır. Haydar Beyin Horasan erenlerinden veya Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerinin neslinden geldiğine inanılır. Kümbet XV. yüzyıl başlarına tarihlendirilir (Uluçam, 2000: 195-196). Ayrıca Güroymak'ın günümüzdeki mahallelerinden biri de caminin ortalama 4 km. kuzeybatısında yer alan Haydar Bey mahallesidir.

Adilcevaz Sancak Beyliğine 06.03.1556 tarihinde İspir Beyi olan Haydar Bey atanmıştır (Kılıç, 1999: 48-53). Adilcevaz sancakbeyi Haydar Bey'in Şer'e muhalif hareketlerinin görülmesi üzerine 9 Mayıs 1560 tarihinde görevden alınmıştır. Adilcevaz kulları ağasının sancağın yeni beyi gelinceye kadar hıfz ve hırasette bulunması istenmiştir (Kılıç, 1999: 52-53). Yerine 29.07.1560 tarihinde Hasan Bey Adilcevaz Sancak Beyi olarak atanmıştır (Kılıç, 1999: 48-53). Adilcevaz sabık Sancakbeyi Haydar Bey ve adamları Kethüda Halil, Rıdvan Subaşı, Mustafa Subaşı, Ali Subaşı, Hasan Subaşı, Adilcevaz sancağı müslim ve gayrimüslim ahalisinden cebren para, erzak, keten, et, arazi ve sair mallar almışlardır (BOA, TS.MA.d, 2752, 2755/0001).

1556 yılında Adilcevaz sancağında 21 zaviye, 2 cami ve 1 medrese, 2 mescit bulunmaktadır (Kılıç, 1999: 147).

Bölge yönetiminde geçen diğer Haydar Bey ise Bitlis Şerefhan beyidir. Mehmed Haydar Bey; 28 Mayıs 1759'da vefat eden Mehmed Selim Han'ın yerine, Bitlis ulema, ayan ve eşrafının da şahadet etmesi üzerine hâkimliğe ihsan olunmuştur. 27 Ocak 1761 Mehmed Şeref Han'ın vefat etmesiyle yeniden Mehmed Haydar tayin edilmiştir. Eski Bitlis hâkimlerinden Şeref Han ile Selim Han arasındaki düşmanlıkların yeniden ortaya çıkması, bunlara bağlı aşiretlerin bölgede eşkıyalık hareketinde bulunması üzerine, 27 Kasım 1761 tarihinde Mehmed Haydar Bey, devlete sadık kalıp halkın sulh ve sükunu ile ilgilenmesi üzerine Muş, Ahlat, Adilcevaz, Tatvan, Erciş sancakbeyleri ve Bitlis kadısı Yusuf Efendi'nin arzıyla yeniden Bitlis Beyliğine tayin ve ibka kılınmıştır. 26 Ocak 1763 de görevindeki dikkat ve ihtimamı sebebiyle yeniden tayin edilmiştir (İnbaşı, 2007: 257; BOA, Divan-ı Hümâyün Defteri 16: 179). 24 Ekim 1776 Şeref Han ve oğlu hakkındaki şikâyetlerin artması ve adaletsiz davranışlarıyla dolayısıyla azledilerek Mehmet Haydar Bey tekrar atanmıştır (İnbaşı, 2007: 259; BOA Divan-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16: 180). Mehmed Haydar Bey; 25 Eylül 1759-31 Mayıs 1760, 27 Ocak 1761- 22 Eylül 1763, 24 Ekim 1776 - 6 Mayıs 1777 tarihleri arasında farklı aralıklarla geçiş dönemlerinde Bitlis Hükümetinin idareciliğini yürütmüştür (İnbaşı, 2007: 250).

Yapının İncelenmesi

Bitlis ve çevresi çeşitli tarihlerde yerli ve yabancı seyyahların uğrak noktası olmuştur. Evliya Çelebi 1655 ve 1656 yıllarında olmak üzere Bitlis bölgesine üç defa uğramasına ve Bitlis şehri hakkında geniş bilgiler vermesine rağmen (Darkot, 1979: 659; Türk Ans., 1968: 15) Nurşin karyesinden veya Çukur nahiyesinden bahsetmez.

Haydar Bey Camii günümüzde Bitlis İli Güroymak İlçe merkezinin ortalama 3 km. güneydoğusunda, Van-Güroymak yolunun 1.15 km. güneyinde, Eretepe Mahallesinde, 15. Pafta 796.'ncı parselde yer almaktadır (Foto. 1-2). Cami hakkında diğer yerli ve yabancı seyyahlar ile tarihi kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur².

¹ Geniş bilgi için bkz. O. Kılıç; XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Ankara 1999

² Cami, Kadir Pektaş tarafından yürütülen Bitlis İli Yüzey Araştırmasının 2001 yılı çalışmalarında incelenmiştir. Bkz. K. Pektaş, G. Baş; "Bitlis Güroymak ve Tatvan İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrası 2001 yılı İncelemeleri", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 2002, 55.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından, 05.03.1992 tarihinde tescillenen caminin (Van Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi, 13.07.01/2) üzerinde herhangi bir kitabe ve tarihi ile ilgili belge bulunmamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Eski Eser Fişinde 1537 tarihi kayıtlıdır (VGM Arşivi, 1990: 13.07.01/2).

Bitlis İli Vakfiye Kayıt Defterlerinde, Haydar Bey Camii hakkında birkaç bilgiye ulaşılmaktadır. 18. S. 1288 (9 Mayıs 1871) tarihli Berat'ta Hacı Seyyid Efendi'nin Çukur Nahiyesi'ne bağlı Norşin'de Haydar Bey Camii Vakfının Mütevellisi olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Tekin, 2000: 113). Van Vilayeti, Muş Livası, Ahlat Kazası, Çukur Nahiyeye ve Köyünde bulunan Haydar Bey Camiinin 1293 (1876) yılı vakıf muhasebesinde mutasarrıf Siyahpuş Efendidir. Her ikisi de sağlam olmak üzere camiyle birlikte bir de medresesi bulunması açısından önemlidir. Norşin karyesinin 1293-94 yıllarına ait aşar (öşür) vergisi Haydar Bey Camii vakfına bırakılmıştır. Caminin imam-hatibi ve medresenin Müderrisi Abdullah Efendidir (BOA EVMH-1977/69). Haydar Bey Camii vakfının hazine ve mülhakınca vakfiyesi bulunamadığından tevliyeti cihetinin hazineden zapt olunması 6 Rebilahir 1305 (22 Aralık 1887) tarihinde kararlaştırılmıştır (BOA-EV-MKT 1403/7). Cami 1304 (1888) senesinde tamir edilmiştir (BOA-EVMKT-1852/31). 25 Şubat 1305 (8 Mart 1889) tarihli belgede de Norşin köyünün öşr vergisinin Haydar Bey Vakfına aktarıldığı kayıtlıdır (BOA EVMKT-01651). Caminin sürekli bir vakfının olmamasından dolayı 26 Eylül 1308 (7 Ekim 1892) tarihli Vakıflar muhasebesine gelen yazıda 1306 yılına ait masraflarının ödenmesi talep edilmektedir (BOA-EVMKT-1847/89). 25 Recep 1321 (17 Ekim 1903) tarihli bir mahkeme ve vakıf kaydında köy ahalisinde Molla Reşit Efendinin on beş yıldır Haydar Bey Camii'nin imam-hatiplik görevini yürüttüğü, müezzinin Molla Şerif bin Haydar'ın, ferraşın İrfan bin Yusuf'un olduğu ve caminin sicillerde kayıtlı herhangi bir vakfiyesinin olmadığı, Norşin köyünün 1/3 öşr bedelinin camiye aktarıldığı belirtilir (VGM Defter 00603.00107/003: 204).

I. Ahmet dönemine (1603-1617) ait tarihsiz 730 numaralı Van, Adilceviz, Muş ve Bitlis Livaları Tımar İcmal Defteri'nde Haydar Bey ve Çukur'la ilgili bazı bilgiler vardır (Kılıç, 1989: 66-203). Çukur'a bağlı Norşin Köyü ile Bogos Mezrası'nın vakıf dışındaki divani tımar gelirleri Haydar veledi Mehmed'in tımarıdır (Kılıç, 1989: 203). Bitlis Sancağı, Güzeldere Nahiyesi, Tül Köyü (Kılıç, 1989: 190) Muş'a bağlı Küçük Hunan Köyü Horunk Mezrası (Kılıç, 1989: 139), Muş sancağı, Uçkan Nahiyesi, İraz Köyü Haydar Bey tımarıdır (Kılıç, 1989: 143). Adilceviz'in köylerinde Haydar Bey'in zematleri de vardır (Kılıç, 1989: 66).

27.S.1322 (8 Mayıs 1904) tarihli farklı bir Berat'ta ise Haydar Bey Camii'nin Norşin'de yer aldığı bilgisi geçmektedir. Yine aynı belge Haydar Bey Camii müezzinlik cihetinin tevcihi hakkında da bilgiler içermektedir (Tekin, 2000: 117). 25. B. 1325 tarihli Hüccet Belge'de Haydar Bey Camii'nin gelir ve giderleri gösterilmiştir (Tekin, 2000: 116-117).

Cami en son 1991-1992'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu restorasyonda; camiyi güney, batı ve kuzeyden çevreleyen toprak yığınları temizlenerek ihata duvarları ve tretuvar yapılmış, kubbe dışarıdan kubbeye kaplanmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne sunulan 13.09.2000 tarihli bir raporda Haydar Bey Camii'nin ek yapısının sel ve yağmur sularıyla yıkıldığının köyün ihtiyarları tarafından söylendiği belirtilmektedir (VGMA, 1990: 13.07.01/2, Van Kül. Var. Kor. Böl. Kur. Arş.). Bu yapı, caminin güneydoğu köşesinde duvar parçası şeklinde izi kalan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1293 (1876) tarihli belgede bahsedilen medrese olmalıdır.

Mimari Özellikleri

Haydar Bey Camii, güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Güneyinde bir tepe, doğusunda geniş bir avlu yer alır. Batı ve kuzey cephelerinde de zemin kodu yüksektir (Foto 3). Caminin kuzeyinde kitabeleri okunamayan üç mezar yer almaktadır. Yöre halkı tarafından bu mezarların ilim adamlarına ait oldukları kabul edilir.

Cami, kare planlı tek kubbeli bir şema sergiler. Dışarıdan, 9.50 x 9.50 m, içeriden de 7.70 x 7.70 m. ölçülerindeki harim mekânı, 7.70 m. çapında kubbeye örtülüdür. Güney cephenin

ortasında yarım daire planlı mihrap çıkıntısı, doğu ve batı cephelerinde birer pencere açıklığı, doğu cephenin kuzeyinde giriş kapısı yer alırken güney ve kuzey duvarlar sağır bırakılmıştır (Çizim 1; Foto. 3-6).

Caminin beden duvarları düzgün kesme, kahverengi Ahlat taşı (andezit tüf) malzemeye kaplı dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu ve batı duvarlarında cephenin üst bölümündeki birer pencere eksenden hafif kuzeye kaymıştır. Pencere dışarıdan düz atkı taşlı ve kare formludur. Dikdörtgen formlu ve mazgal olan pencerelerin onarımlar sırasında yanlara doğru hafif genişletilerek kareye dönüştürüldükleri düşünülebilir (Foto 3-6). Batı beden duvarının üst ortasında dikdörtgen prizmal, dört cephede yuvarlak kemer açıklıklı ve piramidal külâh örtülü bacası vardır (Foto 8). Güney cephenin ortasındaki mihrap çıkıntısı, 1.35 m. çapında, 0.55. m. çıkıntı yapan yarım daire planlı ve yarım konik külâhlıdır. Gövdeden külâha kaval ve düz silmeyle geçilmiştir (Foto 9). Güneydoğu köşede, doğu duvarının güneye doğru uzantısı şeklinde 80 cm. genişliğinde, 88 cm. uzunluğunda çıkıntı yapan bir duvar parçası vardır. Onarım sırasında yenilenen bu duvar (Foto. 10) caminin yazlık bölümünün veya medresenin kalıntısı olabilir. Yöre halkı tarafından burada bir eyvanın bulunduğu belirtilmektedir. Doğu cephenin kuzeyindeki giriş kapısının önünde 1992 onarımı sonrasında metal bir giriş eklenmiştir. Kapı, düz atkı taşlı dikdörtgen formlu ve oldukça sadedir (Foto 11). Beden duvarları üstte taş kornişle sonlanır. Eski fotoğraflarında doğu cephenin ortasında görülen taş çörtlen 1992 onarımı sırasında kaldırılmış olmalı ki günümüzde yoktur. Farklı tarihlerde gerçekleştirilen tamir ve tadilat düzenlemeleri beden duvarlarında açıkça gözlemlenebilmektedir. Caminin muhtemelen taş örgülü ve betonarme mozaik kaplamalı basık kubbesinin üzeri 1992 onarımında kurşunla kaplanmıştır. (Foto 7-8).

Harim, doğu ve batı duvarlarda, geçiş sistemi hizasında, trompların arasında yer alan düz atkı taşlı, kare formlu iki pencere ile yeterince aydınlatılamamıştır. Formları bozulmakla birlikte yanlara ve aşağıya doğru eğimleri asıl pencerelerin mazgal olduklarını göstermektedir (Foto 12-13). Kuzey duvarın iki yanında birer ve batı duvarın kuzeyinde bir olmak üzere üç küçük niş yer alır (Foto 13-15).

Beden duvarına oturan kubbeye düşük koddâ, zeminden 2.15 m. yükseklikte başlayan tromplarla geçiş sağlanmıştır. Tromplar, kubbe eteğinin köşelerine gelen bölümlerine birer kemer atılması ve köşelerin kürevi biçimde doldurulmasıyla oluşturulmuştur. Onarımlar sonrasında kemer alınları sıva tabakası altında kaybolmuş, trompların yükseltilerinde de farklılıklar oluşmuştur. Beden duvarlarının fazla yüksek olmaması, kubbenin dıştan basık içerden derin olmasıyla tromplar da alçak kalmıştır. Dıştan fazla belirgin olmayan kubbe içten, 5.90 m. yüksekliğindedir. (Çizim 2-5; Foto 12-16)

Kible duvarının ortasındaki mihrap, oldukça sade yarım daire planlı bir nişten ve yarım kubbe formlu kavsaradan oluşur. Kavsaradaki taşlar bir göbekten çıkan istiridye yivi görünümündedir. Mihrabın yanları ve beden duvarları 1.00 m. yüksekliğe kadar son onarımlarda ahşapla kaplanmıştır. (Foto 17-18).

Duvarlar ve üst örtü günümüzde beyaz renkli harçla kaplıdır. İç mekânda herhangi bir süsleme kalıntısı yoktur. Dönemindeki ve bölgedeki uygulama duvarların boyasız ve badanasız, sade olabileceğini göstermektedir.

Değerlendirme

Tek kubbeli kare planlı cami plan şeması, özellikle Osmanlı döneminde olmak üzere Türk mimarisinde en çok kullanılan cami plan tipidir. Van Gölü havzasında da XVI-XVIII. yüzyıllarda örnekleri vardır. Bitlis Hacı Begiye Mescidi (H. 848/ M. 1544), Ahlat İskender Paşa Camii (H.972/M.1564), Van Hüsrev Paşa Camii (H. 975/M. 1567-1568) (Foto 19), Ahlat Kadı Mahmut Camii (H.992/M.1584), Van Kaya Çelebi Camii (H. 1075/M.1665), Hoşap Kale Mescidi (XVII. yüzyıl ortası), Hamurkesen Köyü Camii (H. 1122/M. 1710) (Boran, 1994: 19, 24,31; Uluçam, 2002: 69, 190, 195; Uluçam, 2000: 38-40, 51-53; Top, 1998: 21) önemli örneklerdir.

Bu camilerden Ahlat İskender Paşa Camii ve Van Hüsrev Paşa Camii Van beylerbeyleri; Ahlat Kadı Mahmut Camii Ahlat kadısı, Van Kaya Çelebi Camii de Van'ın güçlü ailelerinden Kaya Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Bu camiler; cephe düzenleri, kuzey cephelerindeki son cemaat yerleri ve kuzeybatı köşelerindeki tek şerefeli minareleri, kubbe ve kasnak düzenleri ile uygun oranları bakımından Osmanlı mimarisinin klasik tek kubbeli, kare planlı cami şemasını sürdürmektedir. Kubbe çapları en küçük Ahlat Kadı Mahmut Camii'nde 10.60 m., en geniş Van Hüsrev Paşa Camii'nde 14.20 m. dir. Ardından 13.00 m. ile Ahlat İskender Paşa Camii ve 12.20 m. ile Van Kaya Çelebi Camii gelir. Yerel beyler tarafından yaptırılan tek kubbeli mescid ve camilerin kubbe çapları; Hamurkesen Köyü Camii 9.00 m, Hoşap Kale Mescidi 5.50 m., Bitlis Begiye Mescidi, 4.30 m.dir. Güroymak Haydar Bey Camii 7.70 m. kubbe çapıyla Van ve Ahlat örneklerinden küçük kalmakta, ayrıca son cemaat yeri ve minaresinin olmamasıyla da ayrılmaktadır. Hoşap Kale Mescidi'nin üst örtüsünün yıkık olması, Hamurkesen (Zernek) Camii'nin yıkık olan üst örtüsünün son onarımlar sırasında yenilenmesi açısından sağlıklı bilgi edinilememektedir. Begiye Mescidi'nin kubbesi de içerden basık, dışarıdan da düz dam örtülüdür. Haydar Bey Camii kubbesinin kasnaksız olması ve beden duvarları içine gizlenmesi, dışa sadece 1.25 m. ile tepe bölümünün tümsek biçiminde yansması bakımından farklı bir örnektir. Bölgedeki tek kubbeli camilerde kubbeye geçişte sadece tromp kullanılmıştır. Haydar Bey Camii'nin trompları oldukça basit ve sade olarak değerlendirilmiştir. Zeminden 2.15 m. kodda başlayan 0.80 m. yüksekliğindeki tromplar, 2.00 m. açıklığında yuvarlak kemerle düzenlenmiştir. Van ve Ahlat örneklerinde iki dilimli olan tromplarda sivri kemer kullanılmıştır. Beden duvarlarıyla orantılı olarak bunlarda da trompların başlangıç kodu çok yüksek değildir (Foto 20). Erken dönem Osmanlı mimarisinde Mudurnu Yıldırım Camii'nde (1382) ve Menteseoğulları Beyliğinde Eski Çine Ahmet Gazi Camii'nde (14.yy.ilk yarısı) kubbe çapının büyük olmasından kubbeye geçişi sağlayan tromplar düşük koddan başlamakta ve beden duvarları alçak kalmaktaysa da kubbelerde kasnaklara yer verilmiştir.

Bölgede basık kubbe örnekleri yaygındır. Kubbenin dışarıdan kırma çatıyla örtülü olduğu çok kubbeli Bitlis Kızıl Cami (1507 öncesi), Bitlis Dört Sandık Camii (1543-1552) Foto 11), Bitlis Aynel Barit Mescidi (1664) gibi uygulamalar da vardır. Bitlis Taş Mescid'de (XVIII. yy) iç mekânı örten dört küçük kubbe dışa yansımadığından dışarıdan düz damla örtülmüştür. Bitlis Begiye Mescidi (1544) (Foto 12) küçük boyutlarda olmakla birlikte içeriden küçük, basık bir kubbe ile örtülü olup dışarıdan düz damdır. Çok kubbeli Muş Hacı Şeref Camii'nin (1331-1891) sadece orta kubbesi basık olarak dışa yansımış, diğerleri düz dam örtü altında kalmıştır.

Haydar Bey Camii'nin girişinin doğu cephenin kuzeyinde ve oldukça sade düz atkı taşlı olması da bölgedeki diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bölgede kış mevsiminin sert olmasının da etkisiyle bazı yapılarda fazla açıklığa yer verilmemiştir. Muş Korkut Yünören Köyü Camii (1472-1482), Bitlis Begiye Mescidi (1544), Bitlis Taş Mescid (XVIII. yy), Bitlis Gökmeydan Camii (1801) iki veya üç açıklıklı yapılardandır.

Van, Bitlis ve Muş bölgesinde erken dönemlerden itibaren yarım dairesel planlı, yarım kubbe kavsaralı ve yuvarlak kemerli mihraplar daha yaygın olarak kullanılmıştır.

Bitlis, Van ve Muş bölgesindeki cami ve mescitlerin büyük bir bölümünde güney cephede mihrap nişini dışarıdan desteklemek amacıyla güney cephede, dikdörtgen, beşgen ve yarım daire planlı mihrap çıkıntılarına yer verilmiştir. Cephelerde hareketlilik oluşturan ve yörede gelenek haline gelen mihrap çıkıntılarında bazıları süslenerek etkisi artırılmıştır. Bitlis Aynel Barit Mescidi (1664), Taş Mescid (XVIII. yy), Gökmeydan Camii (1801) dikdörtgen; Ahlat Emir Bayındır Camii (1477), Ahlat Kadı Mahmut Camii (1584) (Foto 8), Adilceva Zal Paşa Camii (XVI. yy), Bitlis Şerefiye Camii (1529), Muş Alaaddin Bey Camii (1748) beş kenarlı; Bulanık Esenlik Köyü Camii (1325) (Foto 21), Bitlis Şemsiye Mescidi (XV. yy) yarım daire planlı mihrap çıkıntılarında sahiptir.

Andezit tuf (Ahlat taşı), volkanik kökenli bir taş malzemedir. Bölgede çok bulunması ve işleminin kolay olmasından dolayı ilk dönemlerden itibaren inşa malzemesi olarak

kullanılmıştır. Daha çok bulunmasından kahverengi tonu yaygındır. Krem ve siyah renkleri de süsleme olarak kullanılmıştır.

Sonuç

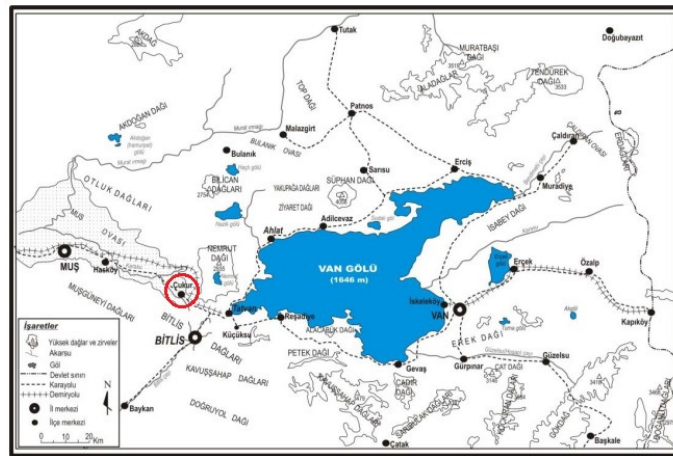
Bitlis İli, Güroymak ilçesi Erenler mahallesinde bulunan Haydar Bey Camii, bölgedeki ender tek kubbeli camilerden olması açısından önemlidir. Cami üzerinde kitabe, arşiv kayıtlarında ve tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamadığından inşa tarihi tam olarak belli değildir. Mimari özellikleri oldukça sade olan yapıda herhangi bir süsleme de yoktur. Tarihlendirilmesi konusunda çok kesin olmamakla birlikte sadece Haydar Bey ismi ön plana çıkmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki mevcut belgelerde Haydar Bey Camiinin Vakfiyesinin kayıp olduğu anlaşılmaktadır. En erken tarihli belge de 1288 (1871) tarihli dir. İlhanlı döneminde bölgeye gelen Karakoyunlu ve Akkoyunlular etkili olmuşlardır. Akkoyunlu döneminden Güroymak Yukarı Gölbaşı Camii (H. 867/M. 1462-63), buraya çok uzak olmayan Muş Korkut Yünören Köyü Camii (M. 1472-82) ve Ahlat'taki eserler Akkoyunluların imar faaliyetlerini göstermektedir. Osmanlı döneminde Haydar Bey (1556-1560) arasında Van Eyaletine bağlı olarak Adilcevaz sancak beyliği yapmıştır. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden kısa bir süre sonra Bitlis ve çevresi Bitlis Şerefhanlar Hükümeti yerine 1536-1579 yılları arasında merkezden atanan idarecilerle yönetilmiştir. Şerefhanların etkinliklerini büyük oranda kaybettikleri XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kısa aralıklarla, farklı sürelerde ve Hanların geçiş dönemlerinde Bitlis'i yöneten Mehmet Haydar Bey hakkında da fazla bilgi bulunamamıştır. Van Gölü havzasında da XVI-XVIII. yüzyıllarda örnekleri görülen tek kubbeli camilerden olması açısından önemli olan Haydar Bey Camii mimari özelliklerinden ve tarihi olaylardan hareketle XV. yüzyıl ortasından XVI. yüzyıl ortasına kadar tarihlendirilebilir.

KAYNAKÇA

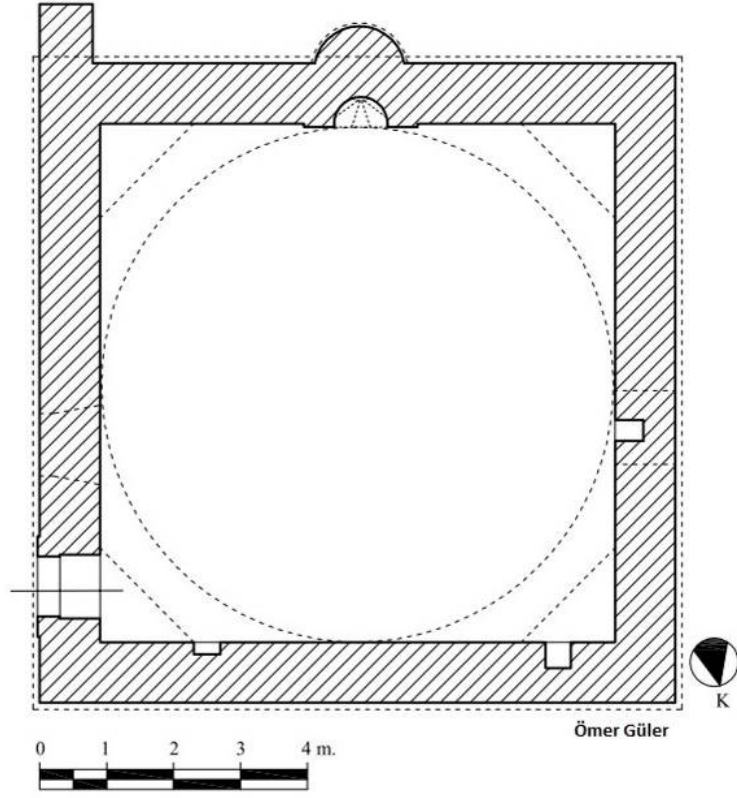
- ARINÇ, K. (2007) "Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeleri", *I. Uluslararası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, İstanbul. 743-793.
- BAŞ, G. (2002) *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Divan-ı Hümayun Tahvil Defteri*
- Bitlis İl Yıllığı*, Ankara, 1973.
- Bitlis (2007) Bitlis 2007*
- BOA EVMH-1977/69
- BOA EVMKT-01651
- BOA-EV-MKT 1403/7
- BOA-EVMKT-1847/89
- BOA-EVMKT-1852/31
- BORAN, A. (1994) *Van Gölü Çevresindeki Tek Kubbeli Camilerin Türk Sanatındaki Yeri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- ÇAY, A. (1993) "Ahlaşahlar Atebekliği", *Ahlat*, Ankara.
- ÇELİK, Ç. (1998) *Bitlis Güroymak'taki Tarihi Mezar Taşları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van.
- ÇELİK, Ş. (1990) "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van Tarihi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, I, Van. 260-272
- DARKOT, B. (1979) "Bitlis", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul. 658-661
- HONIGMAN, E. (1970) *Bizans Devletinin Doğu Sınırları*, (Çev. F. İŞILTAN), İstanbul.
- İNBAŞI, M. (2007) "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı Ve İdarecileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Erzurum. 243-261
- KILIÇ, O. (1997) 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ.
- KILIÇ, O. (1989) 730 Numaralı Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımar İcmal Defteri (I. Ahmed Dönemi), (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KILIÇ, O. (1999) XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Ankara.
- KÖHLER, W. (1988) Evliya Celebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı, (Çev.:Haydar Işık), İstanbul.
- KULAĞUZ, B. N. (1997) *Muş ve Çevresinde Türk Mimari Eserleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- ÖGEL, B. (1992) *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara.
- ÖZTUNA, Y. (1983) *Büyük Türkiye Tarihi*, I, İstanbul.
- ÖZTUNA, Y. (1990) *Devletler ve Hanedanlar*, II, Ankara.

- PEKTAŞ, K. (2006) "Güroymak (Norsin) Yakınlarında Figürlü Bir Mescid", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara. 389-402
- PEKTAŞ, K.; BAŞ, G. (2002) "Bitlis Güroymak ve Tatvan İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrası 2001 yılı İncelemeleri", 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I*, Ankara. 53-66
- POLAT, E. (2006) H. 1310 (M. 1892) ve H. 1316.1317.1318 (M.1898.1899.1900) *Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- SAN, M. S. (1982) *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, Ankara.
- SEZEN, T. (2006) *Osmanlı Yer Adları*, Ankara.
- SEVGİN, N. (1982) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara.
- SEVİM, A. (2000) *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, İstanbul.
- SEVİM, A. (1994) "Dilmaçoğulları Beyliği", *TDVİA.*, IX, İstanbul. 301
- SEVİN, V. (1996) "Urartular", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, S.32. Ankara. 6-18
- SÖNMEZLER Ş. (2007) "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed.: Oktay Belli, Ankara.
- SÜMER, F. (1970) *Anadolu'da Moğollar*, Ankara.
- SÜMER, F. (1984) *Kara Koyunlular*, Ankara.
- SÜMER, F. (1990) *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara.
- ŞEREFHAN, V. (1990) *Şerefname*, (Çev. M.E. Bozarslan), İstanbul.
- TEKİN, R. (2000) *Bitlis Vakfiye Kayıt Defterleri'ne Göre Bitlis Vakıfları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van.
- TEKİN, R. (2000) *Ahlat Tarihi*, İstanbul 2000
- TOP, M. (1998) *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara.
- TUNCEL, M. (1992) "Bitlis", *TDVİA*, VI, İstanbul. 296-305
- TUNCER, O. Cezmi(1986) *Anadolu Kümbetleri, I*, Ankara.
- TURAN, O. (1993) *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- TURAN, O.(1993), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ankara.
- Türk Ansiklopedisi*(1968), "Bitlis" maddesi, VII, Ankara. 14-16
- ULUÇAM, A.(2002), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis*, Ankara.
- ULUÇAM, A.(2000), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-I-Van*, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. H.(1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.
- ÜNAL, R. H.(1977), "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi*, XI, Ankara. 121-163
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (1990), 13.07.01/2
- Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 13.07.01/2
- VGM Defter 00603.00107/003 Sayfa 204
- YILDIZ, H.(1992), "Anadolu Selçukluları", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I., S.A.2, Ankara. 288-295
- YILMAZ, B.(2009), *Muş Vakıfları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- YİNANÇ, M. H.(1979), "Ermeniye", *İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul. 317-326
- YİNANÇ, M. H.(1979), "Bitlis", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul. 664-666
- YİNANÇ, M. H.(1944), *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul.
- Yurt Ansiklopedisi*(1982), "Bitlis" maddesi, II, İstanbul.1387-1397.
- Yurt Ansiklopedisi* (1984), "Muş" maddesi, VIII, İstanbul. 5997-6010

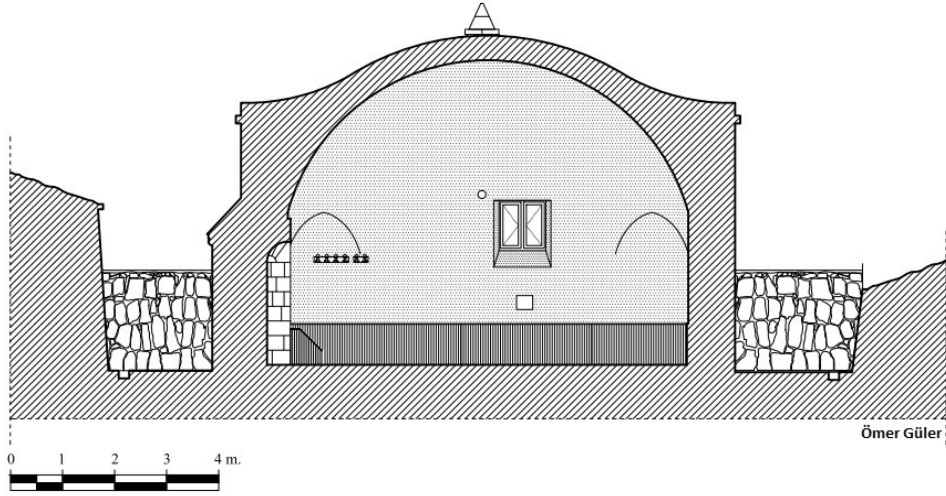
ÇİZİMLER

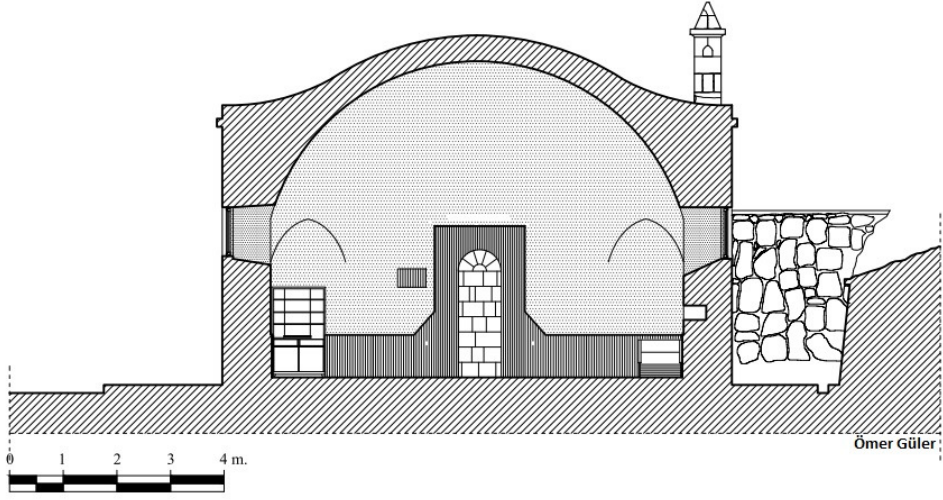
Harita 1: Vangölü Havzası Topoğrafik Harita (Kenan Arınc'tan)

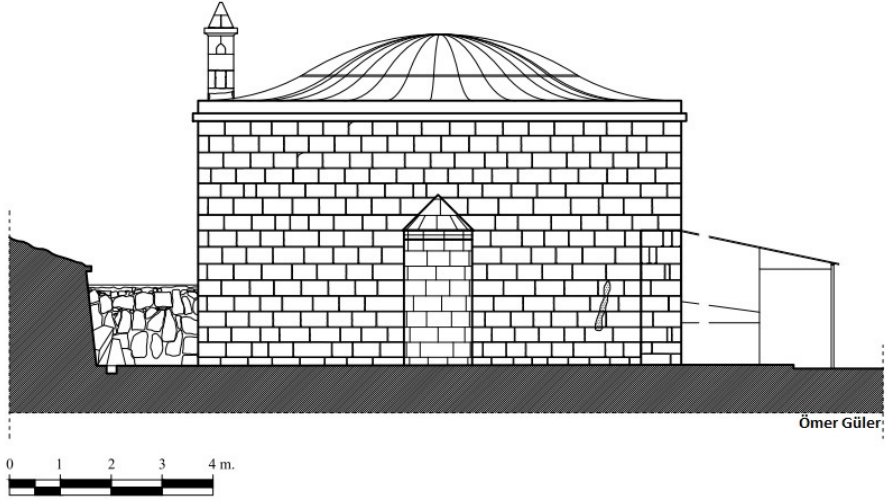
Çizim 1: Haydar Bey Camii Planı (Ömer Güler'den)

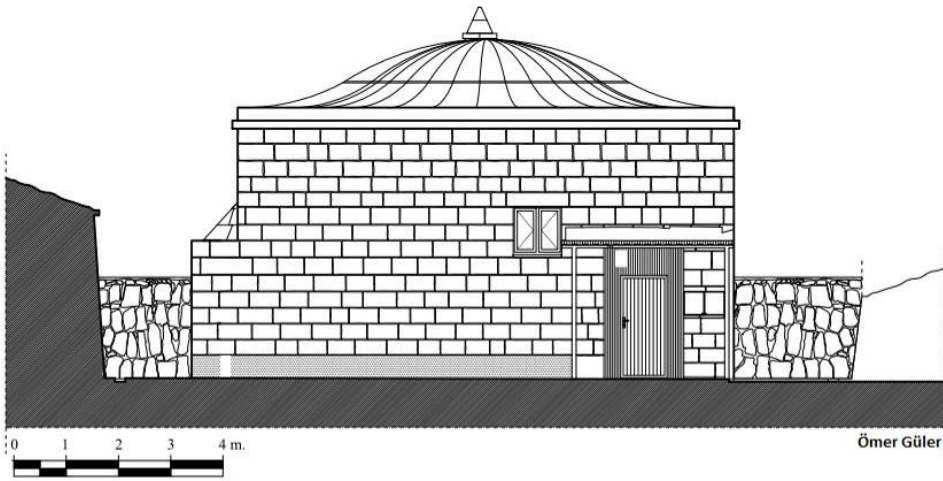
Çizim 2: Haydar Bey Camii Boy Kesiti (Ömer Güler'den)

Çizim 3: Haydar Bey Camii En Kesiti (Ömer Güler'den)

Çizim 4: Haydar Bey Camii Güney Cephe Görünüşü (Ömer Güler'den)

Çizim 5: Haydar Bey Camii Doğu Cephe Görünüşü (Ömer Güler'den)

FOTOĞRAFLAR

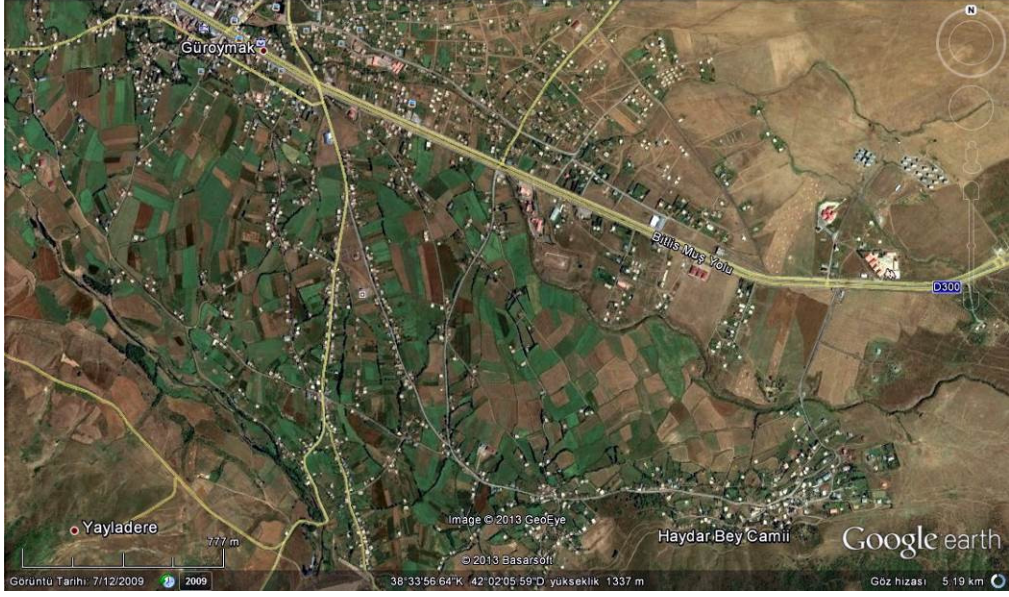

Foto 1: Güroymak-Haydar Bey Camii Konum (Google Earth'dan)

Foto 2: Haydar Bey Camii Hava Fotoğrafı (Google Earth'dan)

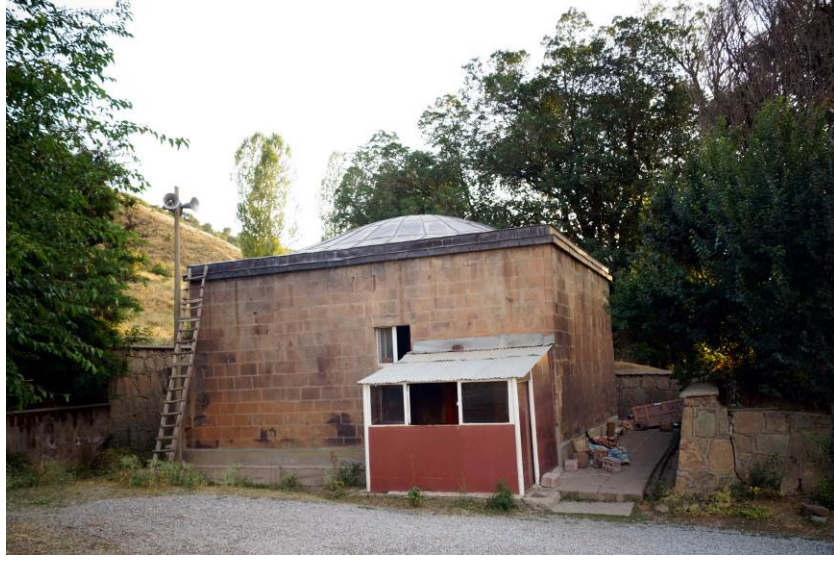

Foto 3: Haydar Bey Camii Kuzeydođu Genel Görüntüm

Foto 4: Haydar Bey Camii Onarım Öncesi Fotoğraf (VGMA_1990)

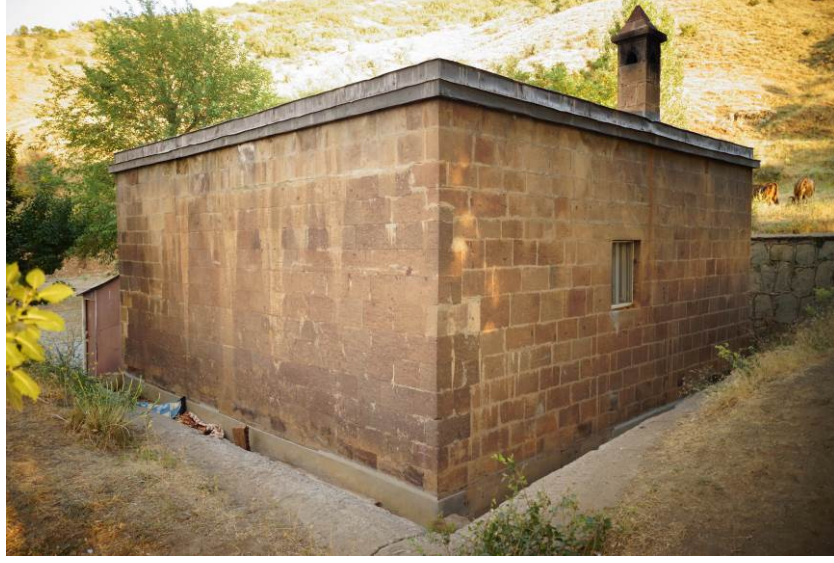

Foto 5: Haydar Bey Camii Kuzeybatı Genel Görünüm

Foto 6: Haydar Bey Camii Güneybatı Genel Görünüm

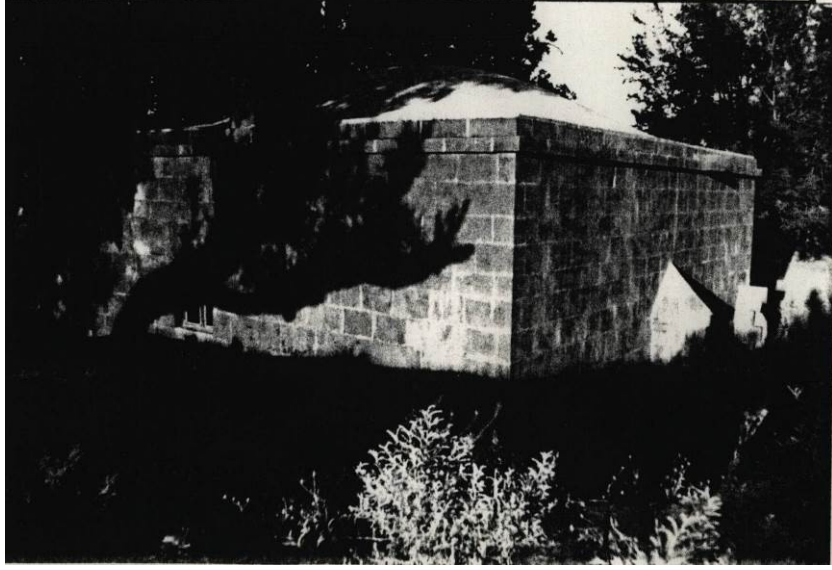

Foto 7: Haydar Bey Camii Güneybatı (VGMA_1992)

Foto 8: Haydar Bey Camii Batı Cephe Üstündeki Baca

Foto 9: Haydar Bey Cami Güney Cephesi Mihrap Çıkıntısı

Foto 10: Haydar Bey Camii Güneydoğu Köşe Duvar Kalıntısı

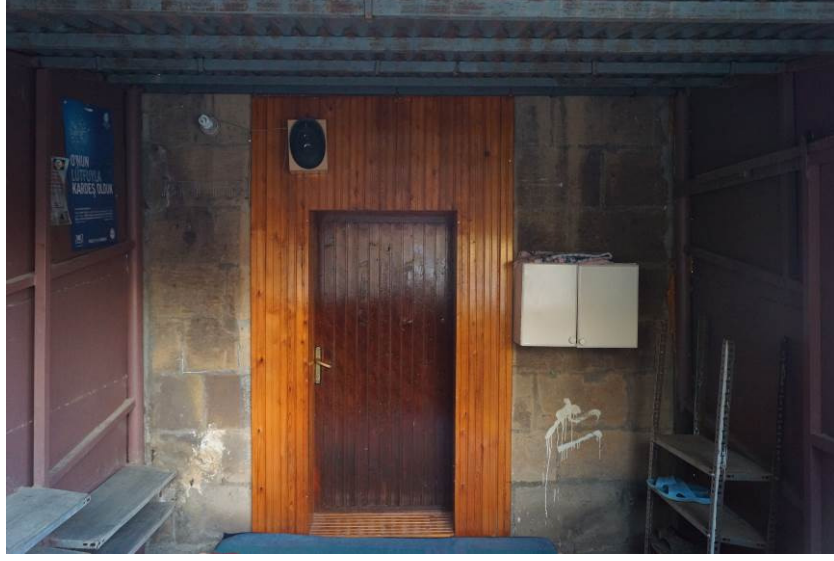

Foto 11: Bitlis Güroymak, Haydar Bey Cami Doğu Cephesi Giriş Kapısı

Foto 12: Haydar Bey Cami Doğu Duvarı

Foto 13: Haydar Bey Cami Batı Duvarı

Foto 14: Haydar Bey Cami Kuzey Duvarı

Foto 15: Haydar Bey Cami Kuzey Duvarı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi_1990)

Foto 16: Haydar Bey Camii Güney Duvar

Foto 17: Haydar Bey Camii Mihrap (VGMA_1990)

Foto 18: Haydar Bey Camii Mihrap

Foto 19: Van Hüsrev Paşa Camii

Foto 20: Ahlat İskender Paşa Camii Geçiş Sistemi

Foto 21: Muş Bulanık Esenlik Köyü Camii Mihrap Çıkıntısı